

6. Шершньова З.Є. Формування системи антикризового управління підприємства / З.Є. Шершньова // Персонал. – 1999. – №3. – С. 19.

7. Штангрет А. Антикризове управління як засіб попередження банкрутства / А. Штангрет // Регіональна економіка. – 2001. – №2. – С. 151-153.

УДК: 330.342:338

ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ В ЕКОНОМІЦІ

**ШИБАЄВА Н.В., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ІМ. П. ВАСИЛЕНКА**

Досліджено еволюцію ролі держави у функціонуванні економіки. Проаналізовано умови, які модифікують роль держави, визначено відмінності у взаємодії держави та економіки на сучасному та попередніх етапах соціально-економічного розвитку.

State's role in economy functioning was studied. Conditions that change the role of the state were analyzed. Features of the state and economy interaction in the modern and past stages of socio-economic development were determined.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На протязі всієї історії людської цивілізації держава розглядалася як один з основних економічних суб'єктів. Державні інститути були покликані забезпечувати стабільність і ефективність господарських процесів, але в різних економічних системах та на різних етапах еволюції суспільства уявлення про ці категорії, а, отже, форми і методи, масштаби взаємодії держави та економіки мали істотні відмінності. Для визначення оптимальної системи державного регулювання економіки у конкретній соціально-економічній системі слід визначити умови які модифікують роль держави в економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль держави в економіці завжди була у центрі уваги вчених. Історичні особливості, розмаїтість практики господарської діяльності обумовили існування різних, інколи суперечливих теоретичних поглядів на роль держави в економіці, але ніхто з представників основних напрямків розвитку економічної думки не заперечує присутності держави в економіці. Вивченням цього питання серед зарубіжних вчених займалися Л. Абалкіна, Дж. Б'юкенен, Я. Корнаї, Дж.М. Кейнс, В. Ойкен, В. Танці, Л. Ерхардт, Є. Ясіна і багатьох інших. Значний внесок в розробку теорії державного регулювання внесли і вітчизняні науковці,

а саме: І. Галиця, О. Гальчинський, В. Гесць, І. Михасюк, В. Онегіна, Б. Панасюк, Б. Пасхавер, А. Чухно та інші.

Враховуючи досягнення вчених-економістів, зауважимо, що сучасні умови функціонування соціально-економічних систем характеризуються невизначеністю, є такими, що швидко змінюються, а це вимагає від соціально-економічних систем дій, спрямованих на пристосування до такого середовища, наявності можливостей щодо прогнозування та впорядкування таких процесів у майбутньому. Крім того соціально-економічні системи мають власні закони розвитку. Тому існує необхідність у подальших теоретичних дослідженнях у цьому напрямі.

Формування цілей статті. Даної статті є дослідження умов, які модифікують роль держави в економіці та впливають на формування ДРЕ як системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними макросистемами, діяльність та взаємодія яких визначає функціонування та розвиток країни, є держава як особлива форма організації політичної влади, що впорядковує життєдіяльність країни, суспільство як сукупність індивідів, що мешкають на території даної країни, різноманітних політичних та інших організацій, та економіка як сукупність продуктивних сил і виробничих відносин. Держава регулює економіку та сприяє організації суспільства; економіка визначає можливості держави, формує економічні інтереси суспільства; суспільство делегує державі певні повноваження та одночасно показує орієнтири, цілі та обмеження розвитку. Прикладами взаємодії економіки та держави можуть бути країни Стародавнього Сходу – країни «азіатського способу виробництва», кліматичні умови яких для ефективного ведення сільського господарства вимагали будівництво іригаційних систем. Такі системи могли бути збудовані тільки центральною владою. У Стародавньому світі держава також організовувала будівництво доріг, забезпечувала грошовий обіг, стягувала податки. За часів феодалізму держава передавала приватним особам право користування землею, контролювала діяльність корпорацій, в які об'єднувалися ремісники, регламентувала діяльність іноземних купців [1].

У період становлення індустріальної господарської системи роль держави в економічному житті країни поширюється. Представники меркантилізму – економічної школи, яка існувала у той період, були прихильниками активного державного втручання в економічне життя. До завдань держави в економічній сфері починають відноситися поряд з обороною і підтримкою суспільного

правопорядку, розвиток економічної інфраструктури, а також підтримка національного капіталу у боротьбі з іноземними конкурентами за ринки збуту. Підтримка в освоєнні внутрішнього ринку здійснювалася через систему митного протекціонізму, яку деякі дослідники первісного нагромадження визначали як засіб «фабрикувати власних фабрикантів», а у освоєнні зовнішніх ринків використовувалися «експортні премії» [2]. Така підтримка практикувалася країнами, які зараз є лідерами світової економіки. Екстремальне вираження ця лінія знайшла у збройній боротьбі за розподіл і перерозподіл світу, яка призвела до створення колоніальних імперій і до двох світових війн. Ці війни сприяли удосконалюванню мобілізаційних і перерозподільних функцій держави.

У другій половині XVIII ст. визначилися основні риси індустріальної господарської системи, ринкова економіка надалі розвивалася на своїй власній основі. Це вплинуло на теоретичне висвітлення ролі держави. Економісти класичного напрямку, починаючи з А. Сміта, виступали за мінімальне втручання держави, на думку класиків, уряд повинен гарантувати права власності і непорушність контрактів, захищати економічні і політичні свободи громадян [3]. Економісти-класики вважали, що безпосереднє втручання держави в економіку завдає шкоди господарській діяльності і стримує економічне зростання.

Слід зауважити, що діяльність держави, як суб'єкта економічних відносин, на таких етапах розвитку суспільства як рабовласництво, феодалізм, капіталізм часів вільної конкуренції, незважаючи на масштаби цієї діяльності, принципово відрізнялася від діяльності, яка отримала розповсюдження у провідних країнах у XX ст. До початку XX ст. держава не регулювала і не корегувала розвиток суперечностей між рівнем розвитку продуктивних сил та виробничих відносин. Система державного регулювання економіки, яка сформувалася у провідних країнах з ринковою економікою до середини XX ст., була спрямована на забезпечення ефективного функціонування ринкової економіки, пом'якшення соціальних протиріч.

Ми поділяємо точку зору В. Онегіної, яка вважає за доцільне розмежовувати категорії державне регулювання економіки, як процес впливу держави на організацію та перебіг економічних процесів шляхом використання певних важелів, спрямованих на забезпечення соціально-економічної ефективності та систему державного регулювання, як єдність суб'єктів та об'єктів регулювання [4].

Всебічне теоретичне обґрунтування процесу державного регулювання економіки на основі аналізу причин і наслідків світової

економічної кризи 1929-1933 рр. відбулося у 30-ті рр. ХХ ст. Дж. Кейнсом [5]. Погляди Дж. Кейнса стали теоретичним фундаментом для розширення економічної ролі держави. У багатьох країнах були введені державні пенсійні системи і різні форми допомоги особам з доходом, нижче визначеного рівня. Вирішення завдання формування економіки, менш підданій циклічним коливанням, припустило створення значного державного сектора.

Збільшення ролі держави відбулося також під впливом марксистської і соціалістичної концепцій (які робили наголос на вирівнюванні доходів), ідеї централізованого планування і позитивного досвіду СРСР у цій сфері. Перерозподіл доходів, тобто зниження доходів багатих і підвищення добробуту бідних, стало розглядатися як одна з основних задач економічної політики держави. Посиленню ролі держави також сприяли технологічні зміни в економіці, що стали особливо помітними після Другої світової війни.

Періодом активізації державного втручання в економіку вважають 50-60-ті рр. ХХ ст. З інтенсифікацією ролі держави в економіці пов'язані всі значимі соціально-економічні досягнення сучасних країн-лідерів світової економіки. Три перших післявоєнних десятиліття ознаменувалися найвищими за всю їхню історію темпами економічного зростання, самою повною зайнятістю і підвищенням рівня і якості життя людей [6]. Одночасно починають проявлятися так звані недоліки держави: ситуації за яких держава нездатна ефективно використовувати ресурси. Виділяють чотири групи факторів, що негативно впливають на обґрунтування і реалізацію державних управлінських рішень у сфері ДРЕ [1]. Це: обмеженість інформації; неможливість держави цілком контролювати реакцію інших економічних суб'єктів на власні дії; недосконалість політичного процесу; під впливом виборців, груп спеціальних інтересів, політичних маніпуляцій державні органи здатні застосовувати неадекватні методи регулювання і тим самим проводити неефективну політику; обмеженість контролю над державним апаратом.

Крім цього, початок 70-х рр. ХХ ст. у ряді країн був відзначений збільшенням бюджетних дефіцитів, прискоренням інфляції, зростанням цін на нафту, що, спричинило у багатьох і індустріально розвинутих країнах рецесію. В умовах, що змінилися, держава змушена була вирішувати такі питання, як забезпечення цінової стабільності, зовнішнього балансу, конкурентоздатності та ефективності. Відбувся перегляд ідей, що раніше сприяли зростанню державного втручання в економіку. На зміну кейнсіанській теорії як основи державного регулювання економіки прийшли погляди

прихильників неокласичного напрямку.

Протягом останнього сторіччя функції держави значно розширилися, особливо у розвинутих країнах. До основних функцій належать: законодавча і правоохоронна діяльність по захисту свободи особи і приватної власності; виробництво суспільних благ (оборона, забезпечення порядку, будівництво доріг, водопроводів, каналізації та інших споруджень, необхідних для нормальної життєдіяльності суспільства); розвиток освіти, охорони здоров'я, науки і культури, тобто сфер які мають велике значення для удосконалювання людського капіталу і гідного існування людей; захист суспільства від негативних побічних ефектів господарської діяльності; забезпечення умов для ринкової конкуренції, регулювання і реформування природних монополій; зменшення соціальної нерівності, що закріплюється ринком; антиінфляційне та антициклічне регулювання [7]. Виконання цих функцій спрямовано на створення інституційного фундаменту економічної діяльності та на пом'якшення провалів ринку. Незважаючи на те, що ці функції є загально визнаними, суперечки щодо пропорцій ринкового і державного механізмів їхнього забезпечення тривають.

В залежності від кількості виконуваних економічних функцій, розмірів державного сектора, співвідношення державних витрат до ВВП, пріоритетного використання певних методів ДРЕ існують два типи державного регулювання: економічний лібералізм, що визнає безумовну необхідність законодавчої, правоохоронної діяльності держави, забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки, антициклічне регулювання, а також мінімальне регулювання соціальної й екологічної сфер (цей тип характеризується невеликим розміром державного сектора (до 10% ВВП), державними витратами в межах 35% ВВП, використанням переважно непрямих методів регулювання економіки); економічний дирижізм, який передбачає значний вплив держави на соціально-економічний розвиток країни, тобто виконання всіх перерахованих функцій у повному обсязі. Державний сектор при такому типі регулювання економіки перевищує 10%, державні витрати можуть досягати 35-55% ВВП, використовується весь спектр методів ДРЕ.

Як зазначає Л.Абалкін, за державою завжди зберігаються класичні функції, але напрями, форми, механізми взаємодії держави та економіки не залишаються незмінними. Розвиток суспільства, зміни у структурі суспільного виробництва, технологічному базисі, пріоритетність певних сфер суспільного життя – об'єктивні фактори, які впливають на роль держави в економіці. Не існує у сучасних умовах

ефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки у якій відсутня активна регулююча роль держави [8].

Отже необхідність державного регулювання економіки не викликає сумнівів, правомірна постановка питання про відповідність цього регулювання потребам і можливостям конкретної країни. Роль держави найчастіше оцінюють по частці доходів або державних видатків у структурі ВВП, це безумовно важливий показник, але присутність держави в економіці може бути більш значущою при відносно меншому значенні цього показника.

Зміни у світовій економіці не зменшують актуальності питання про державу: яка повинна бути її роль, яка оптимальна стратегія її поведінки у конкретних соціально-економічних умовах. Дії урядів окремих країн виявляються у залежності від дій урядів інших країн та від дій міжнародних організацій. Як наслідок, скорочується ступінь незалежності і зростає необхідність уніфікації та узгодження регулюючих заходів держави в окремих країнах. Це приводить до передачі деяких владних повноважень на рівень наднаціонального регулювання. Разом з тим процеси глобалізації породжують нові проблеми, рішення яких вимагає участі держави. Підсилюється необхідність контролю за функціонуванням фінансової сфери, з метою пом'якшення її негативного впливу на національні економіки. Виникають проблеми податкового регулювання, пов'язані з тим, щоб запобігти витоку податкових платежів від транснаціональних корпорацій, що прагнуть перевести свої капітали в країни з менш високим оподаткуванням. Загострення проблем із стійкістю світового розвитку у 2008-2013 рр. виявило доцільність проведення запобіжних заходів і показало, що роль держави як безпосереднього учасника ринку повинна зменшуватися, тоді як роль держави як регулятора повинна зростати. На думку провідних економістів-теоретиків, у недалекому майбутньому держава буде функціонувати не тільки як політичний інститут, але і як комплексна економічна й соціально-культурна структура.

Як зазначалося вище, потреба у державному регулюванні економіки обумовлена об'єктивною необхідністю, але реалізується система ДРЕ через використання шляхом політичних сил. Певні політичні сили, які знаходяться у даний час при владі, можуть використовувати систему ДРЕ за для досягнення не суспільних цілей, а власних цілей, які не завжди співпадають з суспільними. Такі приклади дає економічна історія навіть у країнах з розвинутими ринковими та демократичними інститутами. Не випадково сучасною теоретичною основою дослідження дій держави у економіці є теорія суспільного

вибору Дж. Б'юкенена та похідні від неї теорії. Але особливою гостроти ця проблема набуває у країнах з неформованими ринковими, політичними, соціальними інститутами. За таких умов у процесі реалізації ДРЕ зростає роль суб'єктивного фактора.

Висновки. Роль держави в економіці на протязі еволюції людського суспільства змінювалася внаслідок дії як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Реалії економічного життя вплинули на особливості теоретичного висвітлення ролі держави, в свою чергу, нові теорії сприяли розповсюдженню певних систем ДРЕ, підвищенню ефективності економічної системи, або навпаки економіка виявляла неспроможність цих теорій та необхідність створення нових.

Особливості сучасної економіки та участі держави в ній свідчать, що вони утворюють єдину економічну, політичну та соціальну систему. Роль держави невірно визначати тільки кількісними показниками, так само як і ефективність системи ДРЕ, більш повними та значущими характеристиками ролі та ефективності держави є здатність впливати на соціально-економічні процеси: забезпечувати стійку траєкторію розвитку, усувати диспропорції, сприяти формуванню суспільних інститутів підвищувати якість життя.

Література.

1. Галица И. Государственное регулирование в условиях рыночных отношений /И. Галица// Экономика Украины. – 2002. – № 6. – С. 52-58.
2. Маркс К. Капитал /Маркс К. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 1. – 793с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. /Смит А. – М.: Эконом, 1992. – Т. 1. – 480с.
4. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: монографія / Онегіна В.М. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. – 590 с.
5. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Кейнс Дж. М. – М.: Эконом, 1992. – Т.2. – 486с.
6. Танци В. Роль государства в экономике: эволюция концепций /В. Танци// МЭ и МО. –1998. – №10. – С. 51-62.
7. Эльянов А. Государство и развитие /А. Эльянов// МЭ и МО. – 2003. – №1. – С. 3-14.
8. Абалкин Л. Роль государства в становлении и регулировании рыночной экономики / Л. Абалкин //Вопросы экономики. – 1997. – №6. – С. 4-12.